

TÜRKİYE'DE BİR MACAR TÜRKOLOG: TIBOR HALASI-KUN

A HUNGARIAN TURCOLOGIST IN TURKEY: TIBOR HALASI-KUN

Erdal ÇOBAN

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Hungaroloji Anabilim Dalı,
cobanogluerdal@hotmail.com

Öz

Macar Türkolog Tibor Halasi-Kun, Ankara'daki Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bünyesinde bulunan Hungaroloji Enstitüsü'nde, 1943-1948 yılları arasında başkan ve misafir öğretim üyesi olarak çalışmıştır. Dünyaca ünlü Türkolog Gyula Németh'in öğrencisi olarak yetişen Halasi-Kun, bu süre içinde eğitim-öğretim faaliyetleriyle meşgul olurken yandan da çeşitli kurumlarla iş birliği içinde birçok önemli bilimsel ve kültürel projeye öncülük etmiştir. Onun bu çalışmalarını, Türk tarihini, dilini ve kültürünü yeniden ele almak için kurulan Fakülte'nin ana düşüncesiyle de tam anlamıyla uygunluk içindeydi. Gerek ülkesinin II. Dünya Savaşı'ndan sonra Demirperde gerisinde kalması, gerekse Türkiye'de söz konusu ideallerin yeterince anlaşılabilmesi nedeniyle görevinden ayrılmak ve aynı yazgıyı paylaşan başka yabancı bilim adamları gibi, Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) yerleşmek zorunda kalmıştır. Bu çalışma yeni verilere dayanarak, hakkında bugüne değin çok inceleme yapılmamış olan Halasi-Kun'un Türkiye'deki meslek hayatını ortaya koymayı ve bunun yanı sıra onun dönemin bilim ve kültür tarihindeki rolünü aydınlatmayı amaçlamaktadır.

Abstract

Tibor Halasi-Kun, Hungarian Turcologist, worked as director and guest professor between the years 1943-1948 at the Institute of Hungarology at the Faculty of Humanities in Ankara. Halasi-Kun, who was taught by the world-famous Turcologist Gyula Németh, led numerous notable scientific and cultural projects in cooperation with various institutions while simultaneously carrying on his studies in this period. His works were entirely appropriate for main goals of the Faculty which was founded for the reappraisal of the Turkish history, language and culture. He had to leave his post both because his country lagged behind the Iron Curtain after World War II and because the idea in question was not appreciated sufficiently in Turkey; consequently he was forced to settle in the US like other foreign scientists sharing the same fate. This study aims to present Halasi-Kun's career in Turkey that has remained understudied to date and also to illuminate his role in the history of the era of science and culture according to new data.

Makale Bilgisi

Gönderildiği tarih: 2 Eylül 2016
Kabul edildiği tarih: 24 Ekim 2016
Yayınlanma tarihi: 12 Aralık 2016

Article Info

Date submitted: 2 September 2016
Date accepted: 24 October 2016
Date published: 12 December 2016

Anahtar sözcükler

Tibor Halasi-Kun, Hungaroloji,
Türkoloji, Kültürel diplomasi, Ankara
Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya
Fakültesi, Columbia Üniversitesi

Keywords

Tibor Halasi-Kun, Hungarology,
Turcology, Cultural diplomacy,
Ankara University, Faculty of
Languages, History and Geography,
Columbia University

DOI: 10.1501/Dtcfder_0000001497

Giriş

Sözcük anlamı “Macarlık Bilimi” olan Hungaroloji, aslında filoloji karakterine sahip kompleks bir bilim dalıdır ve Macar ulusuna, etnisitesine, onun tarihine, diline ve kültürüne yönelik disiplinler arası bilimsel araştırma etkinliklerinin bütünüdür. Birincil amacı, bu ulusun tarihsel geçmişiyle, ayrıca şimdiki veya eski kültürüyle bağlantılı olan her şeyi ortaya çıkarmak, bunları işlemek ve analiz etmektir. 1935'te, Ankara Üniversitesi'nin çekirdeğini de oluşturacak olan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF) kurulurken Atatürk'ün özel arzusu ve direktifleri doğrultusunda Hungaroloji adıyla bir de filoloji kürsüsü açılmıştı. Türkiye'de niçin böyle bir bilim koluna gerek duyulduğu konusu aslında son derece açıktır. Zira Türk kökenli çeşitli kavimler, Macarlarla en eski devirlerden başlayarak yakın ilişkilerde bulunmuş, hatta söz konusu kavimler, onların oluşumunda yadsınamaz bir paya sahip olmuş veya bir dönem onları egemenlikleri altına almışlardır.

Bu sebeptendir ki başlıca görevi Macar dilini öğretmek, tarih ve edebiyatını tanıtmak olan Hungaroloji Enstitüsü, Türk tarihi, dili ve kültürünün ortaya konmasını hedefleyen ve ülkede yeni filizlenmekte olan Türkoloji'nin en güçlü yardımcı bilim dalı gibi değerlendirilmişti (Baştav 6). Öte yandan dünyada Türkoloji'nin ilk kez 1870'te Ármin Vámbéry tarafından Macaristan'da kurumsallaştığı ve ikinci ulusal bilim dalı kimliği dahi kazandığı herkesin malumudur. İşte Ankara'daki enstitünün bir diğer özel görevi, Macaristan'da uzun geçmişe sahip Türklük çalışmalarının yöntem ve sonuçlarını kendi bilim dünyamıza aktarmak, bilim adamları arasında ortak çalışmalar yürütmektir. Atatürk, buranın organizasyonunu ve yönetimini Macar Türkolog ve kütüphaneci László Rásonyi'ye vermişti. Rásonyi, 1935 ve 1942 arasında bu görevi üstün bir performansla yerine getirmişti (Kakuk 116).

Biz bu çalışmamızda, Rásonyi'den görevi devralan bir başka Macar bilim adamı olan Tibor Halasi-Kun'un 1943 ile 1948 yılları arasında adı geçen enstitüde yürüttüğü eğitim-öğretim işleri ile bilim ve kültür alanındaki etkinliklerini incelemeye gayret edeceğiz. Onun meslek hayatından kısa bir kesit sunarken, henüz gelişim aşamasında bulunan DTCF'nin ve özelde Hungaroloji'nin, keza etkileşim içinde olduğu çeşitli kurumların geçmişine ve buradaki rolüne, yeni veriler ve bulgularla bir nebze ışık tutmayı amaçlıyoruz. Ne yazık ki onu görevini bırakmaya zorlayan bazı iç ve dış siyasî olayların izahı ve yarattığı sonuçlar da mevcut araştırmanın ayrılmaz bir parçasını oluşturuyor.

Halasi-Kun'un Akademik Geçmişi ve Türkiye'ye Gelişi

Halasi-Kun, soyadındaki "Kun" sözcüğünün de işaret ettiği gibi (Ágoston 40; Schütz 14), kökleri Macaristan'daki Kuman bölgesine uzanan bir ailenin çocuğu olarak 19 Ocak 1914'te Zagreb'te dünyaya gelmişti. Ailesi I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Budapeşte'ye taşınınca, yeni evinde, çeşitli etnik gruplara ait ilkokullara devam etmiş, sonra Lónya Kalvinist Gimnazyumu'nu üstün derece ile tamamlamıştı. Bitirme sınavında hükümet temsilcisi sıfatıyla hazır bulunan, Pázmány Péter Üniversitesi'nin dünyaca ünlü Türkoloji profesörü Gyula Németh ile bu vesileyle karşılaşması onun hayatına yön veren bir dönüm noktası olmuştu. Profesör, Sırpça, Almanca, ayrıca Lâtince ve Grekçe bilen henüz on yedi yaşındaki bu gencin olağanüstü dil yeteneğine ve coğrafya alanındaki bilgi birikimine hayran kalmıştı. Halasi-Kun, bilge hocanın öğüdüyle kendisine bu andan itibaren Türkoloji'yi esas çalışma alanı olarak belirlemiş ve adı geçen üniversitenin Edebiyat Fakültesi'ne 1931'de kaydolmuştu. Bir dönem İstanbul'daki Osmanlı arşivlerini de tasnif etmiş olan Lajos Fekete ve dolayısıyla onun aracılığıyla imparatorluğa ait

vergi defterleriyle burada tanışmıştı. Ayrıca dil tarihi araştırmalarının ve Türkoloji'nin yetkin ismi Zoltán Gombocz'un derslerini takip etmişti. Her ne kadar Orta Asya ve Türk dilleri uzmanı olan Lajos Ligeti'den ders almamış olsa da, onunla kurduğu bağlantı sayesinde daha sonra ikinci bir alana, Asya ve Doğu Avrupa'daki Türk halkları ve onların eski ve yeni dilleriyle ilgili çalışmalara ilgi duymuştu (Schütz 7-8).

Meslektaşlarından Doğu bilimci Dénes Sinor'un da anlattığı gibi, o Németh'in en gözde öğrencisi olmuş ve profesörün makamını gelecekte onun dolduracağına dair daha o zamanlarda genel bir kanı doğmuştu (Pallag 892). Dolayısıyla Németh ona kılavuzluk etmekten hiç vazgeçmemişti. Halasi-Kun, lisans eğitiminin ardından hocasının öğüdüyü kendine Eski Osmanlı Türkçesi çalışmaları içinde bulmuş ve doktora konusunu bu alandan seçmişti. Doktora tezi, bir Rum-Ortodoks patriği olan Gennadios'un Grek harfleriyle Türkçe yazdığı itikatnâmenin bilimsel incelemesinden oluşuyordu. 1936'da *Körösi Csoma Archivum* dergisinde yayımlanan bu tez, orta dönem Osmanlı Türkçesi'nin ses ve yapı bilgisi konusunda önemli keşiflerde bulunuyordu (Schütz 9). Németh, bundan sonra onun için hemen hiç el değmemiş başka bir özel alana daha işaret etmişti. 10. yüzyıldan başlayarak Macaristan'a sığınıp sonraları özümlemiş olan Peçenek ve Kumanlara ilişkin Türk arşivlerinde muhafaza edilen dil yadigârlarının gün ışığına çıkarılması işi onu bekliyordu. Halasi-Kun'un 1938'de Türkiye'ye ilk gelişi işte bu vesileyle olmuştu. Onun bu yolculuğunu, iki ülke arasındaki akademik işbirliğinin en önemli yüzlerinden olan ve o sıralarda Eski Eserler ve Müzeler Müdürlüğü yapan Hamit Zübeyr Koşay organize etmişti. Yükseköğrenimini Macaristan'da yapan Koşay, yurda dönüşünden sonra Atatürk'ün yakın çevresinde bulunmuş ve Macaristan'daki Türklük çalışmalarına onun dikkatini çekerek Türk dili ve tarihi tezinin oluşturulmasında katkıları olmuş bir isimdi.¹ Halasi-Kun, İstanbul'daki iki yıllık arşiv çalışmalarını Alman Arkeoloji Enstitüsü çatısı altında sürdürmüştü (Eren 230). Bu araştırma gezisi son derece verimli olmuş, Kıpçak Türkçesi'ne ait bilinen yazmaların sayısı onun özenli ve yoğun mesaisi sonucunda on kat artmıştı. Memleketine döndükten sonra ayrıntılı bir biçimde bunları bilim dünyasına

¹ Koşay, *Türk Silâh Adları* başlıklı doktora tezini Németh'in danışmanlığında hazırlamıştı (Koşay 183). Öğrenim hayatı sırasında Macar Turan Birliği ile ilişkiler içerisinde de bulunmuştu. Yurda döndükten sonra, bu düşünce akımıyla ilgisini kesmiş görünse de, Macarların Turan hareketi üzerine yazılar yazmaya veya çeviriler yapmaya devam etmişti (Önen 169, 180, 343). 1934'te Râsonyi'yi, Türk Dil Kurumu'nda Türk-Macar ilişkileri konusunda konferans vermesi için o davet etmişti (Güngörmüş 25). Besteci ve halk müziği araştırmacısı Béla Bartók, arşivist ve Osmanlı tarihçisi Lajos Fekete ve halk bilimci Tağan Galimdzsân gibi başka Macar bilim adamlarının da Türkiye'deki araştırma gezilerine yine kendisi ön ayak olmuştu (Bartha 73).

tanıtmıştı. Kuşkusuz, yazmalardan en dikkat çekici olanı, kendisinin Kaşgârlı Mahmud'un *Divân*'ından sonraki en önemli Türkçe dil yadigârı olarak değerlendirdiği (Schütz 10) Memlûkler Kıpçakçasına ait bir sözlük ve gramer kitabı olan *et-Tuhfetü'z-zekiyye fi'l-lugati't-Türkiyye* idi. Yazmayı tıpkıbasım olarak 1942'de *Bibliotheca Orientalis Hungarica* serisinde yayımlatmayı başarmıştı.

İstanbul'dan dönüşünden sonra hocasının da aday göstermesi sonucunda yukarıda adı geçen üniversitede yardımcı doçentliğe atanmış, böylece meslek hayatı başlamıştı. II. Dünya Savaşı sırasında 1940'taki Viyana Anlaşması uyarınca bir ara Kuzey Transilvanya (Erdel) bölgesi Romanya'dan koparılınca, Macarların buradaki Kolozsvár Üniversitesi yeniden canlandırılmıştı. Dolayısıyla burada son olarak Gombocz'un yönettiği eski Ural ve Altay Çalışmaları Kürsüsü tekrar işler hale getirilmiş ve Németh, kendi asistanını buraya yeni başkan olarak önermişti. Ne var ki yaşanan bu gelişmeler üzerine o sırada Ankara'da görev yapan Rásonyi de, hemen Budapeşte'ye gelerek adı geçen kürsü için başvurmuştu. Genç bilim adamından daha kıdemli ve ayrıca Erdel kökenli bir Macar olması nedeniyle kendisinin yeğ tutulması son derece doğaldı (Schütz 10). Halasi-Kun, 10 Ekim 1942 günü arkadaşı Sinor'a gönderdiği bir mektubunda, yaşananları "talihin özel bir lütfu" diye betimlemişti. Çünkü Rásonyi'nin Türkiye'de boşalttığı makama, onun atanması kararlaştırılmıştı. Burada bulunan arşivlerin ve tarihsel kaynakların diğer Türk-Macar ortak geçmişini araştıran bilginler gibi, kendisi için de vazgeçilmez olduğu muhakkaktır. Ancak onun şu cümlesi, yeni görevinin onu başka yönden ne denli heyecanlandığına tanıklık ediyor: "Meşhur öncülümün izinde yürüyebilmek, yani kısacası Ankara Üniversitesi'nde Türkoloji'yi hızla geliştirmek şansı şimdi beni bekliyor." Onun bu sözleri, Hungaroloji Enstitüsü'nün Türk akademisi içinde yüklendiği misyonu açıkça gözler önüne sermekle birlikte Macarların DTCF'nin kuruluş amaçlarını çok iyi anladıklarını da gösteriyor. Öte yandan Enstitü'nün Macarlar açısından özel, başka bir anlam taşıdığı, sonraki satırlarda kendiliğinden açıklığa kavuşuyor. Ankara'yı, Romalı şair Ovidius'un sürgün edildiği yer olan Karadeniz sahilindeki Tomi ile özdeşleştirmişti. Her ne kadar bu ilk bakışta bir olumsuzluk içeriyormuş gibi dursa da, aslında öncülünün koloniyel hizmet düşüncesine esprili bir göndermeden başka bir şey değildi (Sinor 37, 41). Gerçekten her iki bilgin de, devletin uzun süredir yürüttüğü kültürel diplomasinin bir parçası olduklarının bilincindeydi ve bu bakımdan adeta bir misyoner gibi hareket ediyordu. Bilindiği üzere I. Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Trianon Anlaşması'yla (1920) Macarların Orta Avrupa'daki etkin rolleri ve saygınlıkları ağır bir yara aldığı gibi, uluslararası arenada manevra özgürlükleri

de son derece kısıtlanmıştı. Durum böyle olunca kültürel siyaset üzerine her zamankinden daha ciddi eğilmek ve ona ivme kazandırmak kaçınılmaz olmuştu. Yabancı bilim insanlarını ve genç aydınları, kendi kültürleri ve mümkünse davaları namına kazanmak amacıyla yurtdışı araştırma gezileri, devletin verdiği burslarla özendirilmişti. Bununla birlikte çok daha önemli enstrümanlar devreye sokulmuştu. 1920'lerden başlayarak Avrupa'nın belli güç merkezlerinde dil, edebiyat ve tarih öğretimi verecek, adına Collegium Hungaricum denilen merkezler açılmış, ya da Ankara örneğinde olduğu üzere yabancı devletler eliyle kurulan enstitüler, belirtilen nedenlerle her bakımdan desteklenmişti.²

Aynı mektupta, Türk makamlarının en azından savaşın bitimine kadar Enstitü başkanlığına atama yapmayacaklarına dair Németh'in bir görüşünü arkadaşıyla paylaşmıştı. Anlaşıldığı kadarıyla, savaş koşulları altında taşınmaktan pek memnun olmadığı için bu gecikme söylentilerine özellikle değinmişti (Sinor 37, 41). Ancak herhangi aksi bir durum yaşanmamış, küçük oğlu ve karısıyla birlikte 1943'te Ankara'ya gelerek görevine başlamıştı.

DTCF'deki Akademik Çalışmaları

II. Dünya Savaşı'nın sarsıntısından uzak olan Türkiye, kendisine huzurlu bir çalışma ortamı sunmuştu denebilir. Modernleşme ve aydınlanma yolunda önemli adımlar atan bir ülkeyle ve kültürel bakımdan oldukça canlı bir başkentle karşılaşmıştı. Buradan etkinlikleri hakkında ülkesine değişik zamanlarda gönderdiği ve tarihsel kaynak niteliğindeki raporlar da (Mart 1944-Ekim 1947 arasını kapsamaktadır) bunu yansıtıyor. Öncelikle Hungaroloji Enstitüsü'ndeki eğitim-öğretimin, onun gelişikle kaldığı yerden devam ettiğini bunlardan öğreniyoruz. Gerçi öğrenci sayısı, belki savaşın yarattığı olağanüstü koşullar nedeniyle az sayılırdı; örneğin 1944-1946 arasındaki eğitim-öğretim döneminde toplam dört öğrencisi vardı. Fakat bunlardan ikisinin Macar edebiyatı ve tarihi alanlarında doktora düzeyinde öğrenim görüyor olması dikkat çekicidir. Haftalık 17 olan ders saatini, kendisi gibi bir Macar bilim adamı olan, çevirmen-okutman statüsündeki Dr. János Eckmann ile paylaşmıştı. Bununla beraber bilgiyi yayma bağlamında Enstitü duvarları arasına sıkışıp kalmadığını da belirtmek gerekir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında kütüphanecilik eğitimine ayrı bir özen gösterildiği bilinmektedir. 1925'te başlayan, fakat kısa ömürlü olan Kütüphaneciler Kursu,

² Söz konusu siyasetin izlerine aslında savaştan önce de rastlamak mümkündür. Bu konudaki erken ve en önemli adımlarından biri, 1916'da kurulan ve savaş sebebiyle yaklaşık bir buçuk yıl açık kalabilen İstanbul'daki Konstantinópolisi Magyar Tudományos Intézet (İstanbul Macarlar Bilimler Enstitüsü) idi (Ujváry 23-25, 29; Sárközy 78).

yurtdışında uzmanlık yapan Adnan Ötüken'in 1941'de yurda dönüşüyle birlikte yeniden gündeme gelmişti. Bu çalışmaya DTCF'nin bazı öğretim üyeleri de katılmış, ancak en fazla desteği, bu alanda da yetkin bir isim olan Rásonyi vermişti. Sonuçta 1943'te kapsamlı bir program hazırlanarak yerli ve yabancı hocalar tarafından okutulan meslekî kütüphanecilik dersleri başlamıştı. Ötüken'in formasyonu, Macar profesörünkiyle aynı olduğundan, yapılan toplantılar sonucunda kurs içerisinde ayrıca Türkoloji adıyla bir dersin açılmasının yararlı olacağı görüşü benimsenmişti. Genç bilim insanlarının yararlanacağı "Hususi bibliyografya" bölümü altındaki bu dersi vermeyi, nöbet değişiminin ardından Halasi-Kun üstlenmişti (Ötüken 9, 17). Halasi-Kun, kendi raporlarında kurstan hiç söz etmemiştir. Ancak aynı belgelerde, "Türk-Macar İlişkileri I-II", "Macar Oyma Yazısı", ayrıca "Macar ve Diğer Avrupa Efsanelerinde Hunlar" başlıklarıyla verdiğini söylediği açık konferansların (Gönyei 463), kursun müfredatında yer aldığını düşünebiliriz. Bu konferanslar, Türkiye'de ya etraflıca bilinmeyen ya da tamamen yeni konuları içeriyordu.

Akademik etkinlikleri arasında en çok göze batanlardan biri, Macar edebî ürünlerinin dilimize kazandırılması işiydi. Fakat 1944'te başlayan Enstitü'nün bu çalışmasının, aynı zamanda geniş çaplı bir eğitim-kültür hareketinin parçası olduğunun da altını çizmeden geçemeyiz. Bilindiği üzere, 1939'da Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in başkanlığında I. Neşriyat Kongresi toplanmış, burada doğu ve batı klâsiklerinin dilimize çevrilmesi ve bu amaç doğrultusunda bir yürütme organının, yani Tercüme Bürosu'nun kurulması birincil görev olarak belirlenmişti. Bu kapsamda ilkin Yunan ve Lâtin, Alman, Rus, İtalyan, Doğu, İskandinav, İspanyol, İngiliz, Amerikan ve Fransız klâsik eserleri listeye alınmıştı (Elbir ve Karakaş 387-389). Hungaroloji Enstitüsü de, *Dünya Edebiyatından Klâsik Tercümeler* adındaki devasa projeye başlarda 36 eserle dâhil olmuş ve *Klâsik Macar Edebî Eserleri* ile *Modern Macar Edebî Eserleri* dizileri, bakanlığın desteğiyle hayata geçirilmişti. Bakanlık, bu yayımlar için bütçesinden Enstitü namına o günkü değerle 80 000 lira (yaklaşık 60 000 dolar) gibi hatırı sayılır bir ödenek ayırmış ve 1946 yılı itibarıyla bunun bir kısmını da ödemişti. Çoğunluğu daha önce Rásonyi'nin yetiştirdiği ve son derece donanımlı olan öğrencilerden kurulu, kendi deyimiyle "çevirmen birliği" bu iş için hazır; bundan başka iki bilim adamı daha, Koşay ile Hungaroloji'den mezun olup sonradan genel Türk tarihi profesörü unvanı alan İbrahim Kafesoğlu da kadroya eklenmişlerdi (Gönyei 463). Bu serilerin bir özelliği, Türklerin eski tarihini veya iki halkın ortak geçmişini konu edinen bazı yapıtlara bilinçli olarak yer verilmiş olmasıydı. Hatta buradan çıkan ilk kitap olan *Türkiye Mektupları*, tarihî dostluk ilişkilerimizin bir sembolü niteliğindediydi. Yazarı

Kelemen Mikes, 1717 yılında Avusturya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi sonunda Osmanlı Devleti'ne sığınan prens II. Ferenc Rákóczi'nin danışmanıydı. Yine Hunları her iki halkın atası sayan Türk kamuoyu için Géza Gárdonyi'nin *Anlaşılmayan İnsan*'ı da (Tasnádi 89) burada yer almıştı. Bu romanda Hun başbuğu Attila başkahramandı. Halasi-Kun, biri dışında, bunların başına adeta küçük birer makale niteliği taşıyan, yazarları ve eserleri tanıtıcı önsözler koymuştu. Türk okuyucusu, bu 21 seçkin eserin çevrilmesi sayesinde Macar edebiyatını daha yakından tanıma fırsatını bulmuştu.³ Aslında projenin bundan çok daha büyük olduğunu biliyoruz. Nitekim Millî Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) 1947'deki yeni düzenlemesine göre ve hocanın etkinlik raporlarına bakılırsa, çevrilmesi öngörülen edebî ürünlerin sayısı toplamda elli dörde ulaşmıştı.⁴ Ayrıca *Macar Bilim Eserleri* serisiyle, akademik düzeydeki dokuz eserin daha Türk okuyucusuyla buluşturulması düşünülmüş, yazık ki içlerinden yalnızca ikisi hayat bulabilmişti.⁵ Söz konusu serilerin Türk kamuoyunda büyük bir ses getirdiğini söyleyelim. Özel yayınevleri bile çok sevilen Macar yazarlarını böylece keşfetmiş ve birçok edebiyat

³ Kronolojik olarak listesi şöyledir: Mikes Kelemen. *Türkiye Mektupları I-II*. Çev. S. Karatay. Ankara, 1944-45; Zs. Móricz. *Tanrı Gözünden Irak*. Çev. S. Karatay. Ankara, 1945; F. Herczeg. *Paganlar*. Çev. S. Karatay. Ankara, 1945; G. Gárdonyi. *Anlaşılmayan İnsan*. Çev. Z. Tugal. Ankara, 1946; K. Mikszáth, *Konuşan Kaftan*, Çev.. S. Karatay, Ankara, 1946; F. Herczeg. *Bizans*. Çev. S. Karatay. Ankara, 1946; G. Csiky. *Tufeyliler*. Çev. S. Karatay. Ankara, 1946; E. Szigligeti. *Liliomfi*. Çev. N. Seren. Ankara, 1946; G. Gárdonyi. *Üçüncü Kudret*. Çev. S. N. Özerdim. Ankara, 1946; K. Mikszáth. *Aziz Petrus'un Şemsiyesi*. Çev. N. Seren. Ankara, 1946; F. Molnár. *Çocuklar*. Çev. N. Seren. Ankara, 1946; M. Lengyel. *Tayfun*, Çev. S. Karatay. Ankara, 1946; M. Jókai. *Altın Adam*. Çev. F. Z. Törümküney. Ankara, 1947; M. Jókai. *Yeni Çiftlik Sahibi*. Çev. S. Karatay. Ankara, 1948; K. Kisfaludy. *Aldanımlar*. Çev. S. Karatay. Ankara, 1948; F. Kölcsey. *Öğütler*. Çev. N. Seren, Ankara, 1949; K. Csathó. *Kule Saatindeki Kuzgun*. Çev. S. N. Özerdim. Ankara, 1950; F. Móra. *Buğday Tarlalarının Destanı*. Çev. S. Karatay. Ankara, 1951; F. Herczeg. *Mavi Tilki*. Çev. S. Karatay. Ankara, 1957; A. Kuncz. *Kara Manastır*. Çev. N. Seren. İstanbul, 1956; D. Szabó. *Sürüklenen Köy*. Çev. S. Karatay. Ankara, 1963.

⁴ P. Pazmany: Va'zlar (seçme); F. Kazinczy: Mektuplar (seçme); J. Katona: Bank ban; I. Szechenyi: Hâtıralarım (seçme); M. Josika: Abafi; L. Kossuth: Gurbet hâtıralarım (seçme); J. Eötvös: Düşünceler (seçme); Zs. Kemeny: Dul anne ve kızı; I. Madach: İnsan trajedisi; M. Jokai: Sarı gül; M. Jokai: Gül beyazı; P. Gyulai: Eski bir konağın son sahibi; F. Molnar, Liliom; Zs. Moricz: Altın külçe; S. Makkai: Şeytan arabası; L. Zilahy İki esir; L. Zilahy: General; J. Nyirő: Bence Uz; A. Tamasi, Abel trilojisi; G. Vaszary: Paris'e karşı iki kişi; F. Körmendi: Budapeşte'de bir macera; S. Marai: Kıskaçlar; R. Ignacz: Doğum yeri: Buğdan; Eski Macar şairlerinden seçmeler; Yeni Macar şairlerinden seçmeler (*Tercüme Dergisi* 495-97). Ayrıca Halasi-Kun'un faaliyet raporlarından şu eserlerin de çevirisi düşünülmüş, ancak yayımlanamamıştır: Móra: Ének a büzamezőkról; Kodolányi'den bir roman; Csathó: Te csak pipálj Ladányi; Surányi: Aranybástya; Hevesi: Az Elzevir (Gönye 464).

⁵ Bu eserler şunlardı: A. Greggus: Estetik; F. Salamon: Macaristan'ın Türk Devri; Á. Vámbéry: Mücadelelerim; I. Goldziher: İslâm; A. Pauler: Felsefeye Giriş; M. Babits: Avrupa Edebiyatı Tarihi; Gy. Szekfü: Türk Tarihçileri; Gy. Németh, *J. Thury*, Çev. Z. Tugal, Ankara, 1950 (*Tercüme Dergisi* 503). S. Takáts'ın, *Macaristan Türk Âleminde Tablolar* adlı eseri de bu listede yer almakla beraber daha önceden Enstitüsü yayını olarak düşünülmüştü (Bu eserin basımına sonradan sıra gelmiştir: *Macaristan Türk Âleminde Çizgiler*. Çev. S. Karatay. Ankara, 1958).

ürünü kitapçılardaki raflarda yerini almıştı. Çok okunan, deyim yerindeyse o zamanki bestseller eserlerin, kimi zaman İngilizce ve Fransızca baskılarından dilimize çevrilmesine bu yüzden gereksinim duyulmuştu (Tasnâdi 90). Macar edebiyatının Türkiye’de tanıtılması işi son derece başarılıydı ve eşi de bulunmuyordu. Macar kültür diplomasisi, onun elde ettiğine benzer bir başarıyı o ana değin hiçbir ülkede yakalayamamıştı dersek, abartılı bir ifade olmaz. Türkiye’de kültür diplomasisi bakımından daha üstün olduğu kabul edilen ülkelere ait bu yöndeki çalışmalar bile onun performansının gerisinde kalmıştı (Szabó 57).

Modern bir üniversitenin vitrini olması nedeniyle kitap ve dergi yayınlamak işine özel bir önem atfetmişti. Öncelikle gerek DTCF’nin, gerekse özel kişilerin maddî desteğini sağlayarak, batıdaki örnekleri gibi Enstitü’ye ait bağımsız bir kitap serisinin olmasını arzulamıştı. Bu amaçla 1944’ten itibaren beş yıllık bir vadede yedi çeviri ve yedi özgün eserin bilim dünyamıza kazandırılmasını hedeflemişti. Bunlardan üçü kısa süre içinde yayımlanma olanağına kavuşmuştu.⁶ Milli Kütüphane Müdürü olan Ötüken’in, Ankara Radyosu’nda on beş dakikalık bir konuşmayla bunlardan ikisini tanıtması büyük bir başarıyı gösteriyordu. Üzülerek belirtmemiz gerekir ki diğerleri aynı şansa sahip olamamıştır. Oysa bunlar hem Türkoloji’nin, hem de Hungaroloji’nin en önemli başvuru yapıtları olabilecek nitelikteydiler ve uzmanlar elinde hazırlanıyordu. Halasi-Kun’un 7 Mart 1946 tarihli raporundan, bazı eserlerin hazırlanma aşamasında bulunduğunu, bazılarının ise matbaaya verilmeye hazır durumda olduğunu öğreniyoruz. Müteakip raporlarında bunların ilerleme durumu hakkında da bilgi vermişti. Buna göre kendisinin hazırladığı Türkçe-Macarca sözlük aynı yılın 31 Ekimi itibariyle otuz bin maddeye, yani hedeflenenin yarısına, Eckmann’ın Macarca-Türkçe sözlüğü ise 1947 yazı başında elli üç bin maddeye ulaşmıştı ve bunlar daktilo edilmeyi bekliyordu. Özgün bir eser olan ve Halasi-Kun, Bizantinolog Gyula Moravcsik, Rásonyi ve Türkolog Hasan Eren’in ortaklaşa hazırlayacağı Macaristan’daki Türkoloji çalışmalarının bibliyografyası ile Németh’in Türk kökenli olduğu varsayılan Macar oyma yazısı hakkındaki bilimsel incelemesi de yayın aşamasına gelmişti.⁷ Yine Halasi-Kun’un

⁶ Y. Eckmann. *Macar Edebiyatı Tarihi*. Hungaroloji Enstitüsü Yayınları No: I. İstanbul, 1946; L. Ligeti. *Bilinmeyen İç Asya*. Çev. S. Karatay. Hungaroloji Enstitüsü Yayınları No: II. İstanbul, 1946; F. Eckhart. *Macaristan Tarihi*. Çev. İ. Kafesoğlu. Hungaroloji Enstitüsü Yayınları No: III. İstanbul, 1946.

⁷ Çalışması sürenler şunlardı: Halasi-Kun: Magyar nyelvkönyv törökök számára (Türkler için Macarca gramer); S. Özerdim: Jókai ve Türkler (doktora tezi); Halasi-Kun: Bevezetés a magyar filológiába (Macar filolojisine giriş); Németh: Attila és Hunjai (bu eserin Şerif Baştav tarafından yapılan çevirisi daha sonra, *Attila ve Hunları* adıyla bağımsız olarak yayımlanmıştır); Németh: A honfoglaló magyarság kialakulása (Yurt tutan Macarların oluşumu); Fekete: Buda törökörban (Türk çağında Budin) (Gönyei 464, 467, 474).

editörlüğünde olan ve sadece özgün araştırmalardan oluşan “Türkler ve Macarlar” adlı derleme çalışma aynı yayın serisinde yayımlanacaktı. Bu derleme eserin bölümleri şöyle plânlanmıştı: Ural-Altay akrabalığı sorunu (Eren), yurt tutuş (896) öncesinde Türk-Macar ilişkileri (Halasi-Kun), Macarlığın oluşumuna, özellikle yurt tutuştan sonra katkıda bulunan Kuman, Peçenek, ayrıca Káliz ve Böszörmény gibi bozkırlı etnik grupların tarihsel rolleri (György Györffy) ve 1848’den 1948’e kadar olan son dönem ilişkiler (Eckmann). Bu incelemelerden beş tanesi, Ekim 1947 itibariyle yazım aşamasındaydı (Gönyei 470), ancak içlerinden sadece, yaklaşık iki yüzyıllık Osmanlı Türkleri ve Macar ilişkilerinin ana hatlarıyla anlatıldığı Fekete’ye ait olan çalışma, başka şartlar altında hayat bulabilmişti (Fekete, *Osmanlı Türkleri ve Macarlar* 663).

Osmanlı-Türk arşiv kaynaklarının gün ışığına çıkarılması, kendisinin *opus magnum*larından, yani en büyük işlerinden biriydi ve anılan kaynaklardan maliyeye ilişkin olan tapu tahrir defterleri, onun gözünde her zaman ayrıcalıklı bir konumda olmuştu. İmparatorluğun ekonomik, sosyal ve askerî organizasyonunu anlamak bakımından en değerli verileri içeren bu kaynak grubunu, 1940’lı yılların başında iktisat tarihçisi Ömer Lütfi Barkan sistemli ve ayrıntılı olarak tanıtmıştı. Öte yandan Cumhuriyet’in erken evresinde kimi genç öğretmen ve memur da, yerel tarih için bu kaynakların önemini kavrayarak, değişik yerlerde basılan Halkevleri dergilerinde bazı örnekler yayımlamıştı. Her şeye rağmen bütün olarak yayımlanmaları o zamana değin gerçekleşmediği gibi, yönteme ilişkin tartışmalar bile uzun süre devam etmiştir (Arıkan 69). Halasi-Kun, tarih araştırmalarında defterlere en fazla önem atfeden hocası Fekete’nin sayesinde Osmanlı-Türk paleografyası ve diplomatikasının tüm inceliklerine vakıf olmuş birisiydi. Fekete ekolünün prensipleriyle donanmış olması nedeniyle, dönemin tarihini yeniden ve gerçeklere uygun biçimde inşa etmek meselesinde, ancak defterlerde yer alan çağdaş materyalin kullanılması koşuluyla ilerleme sağlanabileceğinin farkındaydı. Çünkü Türk egemenliği dönemi Balkan ve Macaristan tarihine ilişkin erken evrelerdeki incelemeler, aslında ön ve art zamanlı bilgilere dayalı türetimler üzerinden çalışarak değerlendirmede bulunabiliyordu ve bu sebepten sıklıkla sınırlı, hatta yanıltıcı sonuçlara ulaşabiliyordu. Ankara’ya geldiği andan itibaren, bu konuda kendi düşüncesini yaymaya ve bilim camiamızla paylaşmaya, olağanüstü bir çaba göstermişti (Schütz 11). Üstadının 1943’te Macaristan’da yayımlanan ve bu bağlamda tarih yazıcılığının ilk ciddi girişimi sayılan *Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása* (Estergom Sancağı’nın 1570 Yılı Mufassal Tahrir Defteri) adlı kitabındaki giriş bölümünü dilimize çevirterek ve buna kendisi uzun bir dipnot

düşerek geniş bir kitleye ulaşmak istemişti. Amacını dipnottaki şu sözlerle ifade etmişti:

Maksadımız, (...) bunları işleyerek yayınlamanın, elde edilecek malzeme üzerinde gerekli incelemeler yapacak olanları bir an önce teşkilâtlandırıp çalıştırma imkânlarını hazırlamanın Türk tarih bilimine düşen başlıca bir vazife olduğunu bir kere daha belirtmektir. Kanaatimizce Osmanlı imparatorluğunun hakiki tarihi tam bütünlüğüyle ancak bu vergi tahrirlerinin yayınlanarak tarihçilerin eline verilebildiği zaman meydana gelmiş bulunacaktır. Böylece bu vergi tahrirlerinin ışığı altında Anadolu'nun Osmanlı devrine ait tarihini veya Macaristan'ın Türk devri tarihini tamamiyle başka bir renkte göreceğimize şüphe yoktur (Fekete, *Türk Vergi Tahrirleri* 299).

Ona göre Macaristan'la ilgili malzeme Fekete'ye özgü yöntemle işlendiği takdirde, bu bölgenin 16 ve 17. yüzyıllardaki tarihini baştan kaleme almak mümkündü, dahası bir zorunluluktu. Bu nedenle 7 Mart 1946 tarihli raporunda da görüleceği gibi, söz konusu kaynakları Enstitü'ye ait "Monumenta Turco-Hungarica" adlı bir dizide yayımlamayı tasarladığını öğreniyoruz. Raporuna, çalışmanın değeri ve hedefleriyle ilgili bir de not eklemiştir:

10-20 sancağın mufassal defterlerini yayımlamayı başardığımız takdirde bu, Enstitü'nün en önemli ödevlerinden birini yerine getirmek anlamına gelecektir. Bu zamana değin el değmemiş Türk tahrir defterlerinin olağanüstü tarihsel değerleri bulunuyor. Bunlarla, pragmatika sanctio'dan⁸ bir buçuk asır önceki Macaristan'ın nüfusu, sorunun kültürel, dinî, ekonomik ve diğer birçok bağlantılarıyla beraber en küçük istatistikî ayrıntılarına kadar ortaya konabilecektir (Göneyi 465).

Böyle geniş çaplı bir çalışmayı gerçekleştirmek amacıyla o zamanki Türk Tarih Kurumu (TTK) genel sekreteri ve aynı zamanda samimî arkadaşı olan Uluğ İğdemir'e başvurmuştu. Sonuçta iki kurum arasında bir anlaşma yapılmıştı (Göneyi 464). Buna göre dizinin yayım işi için gerekli olan maddî desteği, adı geçen kurum sağlayacaktı, fakat proje, Enstitü içinde kurulacak bir bilim kurulu tarafından yürütülecekti. Halasi-Kun, Hungaroloji'nin ilk mezunlarından ve İstanbul Üniversitesi tarih profesörlerinden Tayyip Gökbilgin ve Enstitü'de doktora öğrenimi gören Nazım Tarhan bu kurulun üyeleriydi. Dizinin ilk ve aynı zamanda prototip

⁸ 1723'te Habsburg hanedanının kadın koluna Macar tahtı üzerinde veraset hakkının verilmesi konusunda taraflar arasındaki tarihi mutabakat.

kitabı, Tarhan'ın doktora tezi olduğunu sandığımız “Novigrad Sancağı'nın 1570 Yılı Mufassal Defteri” olacaktı. Atılan bu ilk somut adımdan sonra 1947 yılının Ağustos ve Eylül aylarında konu tekrar müzakere edilmiş ve TTK'nın bu çalışmanın ana yürütücüsü olması ve bilimsel serinin de orada yayımlanması kararlaştırılmıştı. Kanımızca, kurumun bu işi sahiplenmesi, Halasi-Kun'un ne kadar akılcı ve geniş bir vizyona sahip olduğunu somut bir göstergesidir. Yeni düzenlemeye göre Macaristan'a ilişkin defterler, imparatorluğun diğer bölgelerine ait olanlarla birlikte ele alınacaktı. İlk girişim mahiyetinde öncelikle şu dört ana bölge belirlenmişti: Macaristan, Rumeli, Anadolu ve Suriye. Yerli ve yabancı araştırmacılardan seçilen yeni bir bilim kurulu oluşturulmuş ve her üye ikişer defter yayımlamakla yükümlü kılınmıştı. Hungaroloji tarafında Gökbilgin, Peçuy sancağı çalışmasını üzerine alırken, Halasi-Kun, Novigrad ve Segedin ile Temeşvar sancaklarının malzemesini çalışacaktı (Göneyi 471; Eren 230).⁹ İlerleyen zamanda Eckmann'ın boşaltacağı okutmanlık kadrosuna Macaristan'daki Türk egemenliği dönemi üzerine uzmanlaşmış bir Türkolog getirmek istemesi, Halasi-Kun'un bu işe ne kadar değer atfettiğinin bir işaretidir. Bu ismin belirlenmesi için Ankara Üniversitesi tarafından Fekete'nin görüşünün de alınacağını belgelerden öğreniyoruz (Göneyi 466). Projenin niçin tasarlandığı gibi devam etmediğine dair somut bilimiz olmamakla birlikte, fikir babası olan Halasi-Kun'un üniversiteden ve ülkeden ayrılmak zorunda kalışının bunda etkili olduğunu varsayabiliriz. Kendisi, ABD'ye yerleştikten sonra elindeki kapsamlı malzeme üzerine yaptığı incelemelerini ise ancak makaleler halinde yayımlayabilmişti.¹⁰ Her şeye rağmen bu konuda Türkiye'de bir çığır açtığı ve bilim tarihimizde büyük ve yön gösterici bir katkısının olduğu muhakkaktır.

1947'den başlayarak, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ile işbirliği içinde, Ural-Altay dil çalışmaları ve Türkoloji'nin problemlerine dair çalışmaların yer alacağı, bilimsel bir dergiyi de Enstitü yayını olarak hayata geçirmek istemişti. Dergi, adını Türk-Macar fikri işbirliğinin en seçkin temsilcisi olan, Türk matbaasının kurucusu Macar kökenli İbrahim Müteferrika'dan alacaktı. Yılda bir kez çıkacak derginin

⁹ Bu yeni kurulun diğer üyeleri, Robert Anhegger, Şinasi Altundağ, Halil İnalçık ve Barkan idi (İnalçık vii).

¹⁰ Önce Tarhan'a verilen Novigrad sancağı defterini ikinci projede Halasi-Kun kendi üzerine almıştı. Fakat ABD'de iken, öğrencilerinden Gustav Bayerle'in bunu bir doktora tezi olarak hazırladığını (*The Library of Congress 1684*) ve *Ottoman Tributes in Hungary. According to Sixteenth Century Tapu Register of Novigrad* adıyla 1973'te yayımlattığını görüyoruz. ABD'deki öğrencilerinden Bruce McGowan'ın yazdığına göre (xvii), hocasının hazırladığı 1578 tarihli Segedin sancağı defteri yayımlanmak üzere TTK'da bekliyordu. Ancak bunun akıbeti bilinmiyor.

diğer editörü ise adı geçen bölüme ataması henüz yapılmış bulunan Eren olacaktı.¹¹ Ankara Üniversitesi'nden finansal katkı sözü alınmış, İlahiyat Fakültesi giderlerin üçte ikisini karşılamayı kabul etmişti. Geri kalanının temini konusunda İstanbul'daki özel girişimcilerle sponsorluk için görüşmeler yapılmış, Macar Bilimler Akademisi'nden ise manevî destek talep edilmişti. Ne var ki altyapısı oluşturulan dergi, bazı yazıların ulaşmış olmasına karşın, hocanın Türkiye'den zamansız ayrılışı nedeniyle hiçbir zaman vücut bulamamıştır. Enstitü'nün, genel okuyucu için hazırlanan İnönü Ansiklopedisi'nin (sonraki adıyla Türk Ansiklopedisi) editörlük işlerinde de yer aldığını söyleyelim. I. ciltteki Macarlarla ilgili yaklaşık on beş madde Halasi-Kun'un kaleminden çıkarken, II. ciltteki onlarca madde okutman Eckmann tarafından yazılmıştı (Göneyi 467-468). Yine dönemin tek ulusal bilimsel ansiklopedisi olma kimliğini taşıyan İslâm Ansiklopedisi'ndeki Macarlarla bağlantılı maddelerin lektörlüğünü Halasi-Kun yapmıştı. Rumen bir Türkolog tarafından yazılan Erdel maddesindeki Macar aleyhtarı kısımları kendisinin çıkarttığını raporunda yazmıştı. Diğerleri gibi, onun bu mesaisi de, Türk bilim hayatına sunduğu katkılar kadar II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası alanda Macaristan'ın tanıtımı ve haklarının savunulması açısından bakıldığında da büyük değer taşıyordu (Szabó 56).

Ankara'daki yıllarında kendi bilimsel çalışmalarına da elden geldiğince zaman ayırmıştı. Onun en büyük işlerinden bir diğeri *et-Tuhfetü'z-zekiiyye* idi ve daha önce söylediğimiz gibi, bunun elyazmasını tıpkibasım olarak daha ülkesindeyken yayımlamıştı. Şimdi ise bunun Fransızca kritik edisyonunu yapmaya hazırlanıyordu, fakat beklenmedik şekilde söz konusu yazmanın Türkçesi Besim Atalay tarafından yayımlanmıştı. Bunun üzerine 1945-1947'de DTCF Dergisi'nde yazdığı iki makale ile Atalay'ın bilimsel kusurlarına işaret etmekle kalmamış, onun bu davranışını meslek etiği bakımından eleştirmişti (Schütz 11).

Öncülü olan Râsonyi, görevden ayrıldığı sırada, öncelikle Macaristan Din ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın desteği ve yurt içinde yapılan bağışlar sayesinde yaklaşık üç bin ciltten oluşan ve o dönem için imrenerek bakılan bir seminer kütüphanesi devretmişti (Kakuk 117). Halasi-Kun, gerçi savaşın yarattığı sıkıntılar nedeniyle

¹¹ Budapeşte'de, Profesör Németh'in yanında doktora yaptıktan sonra, 1946'da doçent olan Türkolog Eren (1983-1993 arasında Türk Dil Kurumu başkanı), Hungaroloji Enstitüsü yönetiminin DTCF dekanlığıyla yaptığı görüşmeler sonucunda Ankara'ya, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne davet edilmişti. Halasi-Kun, bunu dile getiren 31 Ekim 1946 tarihli raporunda ayrıca, onun kültür ve bilgi bakımından tam bir Macar olduğunu ve bu daveti, ikili kültürel ilişkiler açısından önemli saydığını söylüyordu. Ona göre üniversitenin bir bölümüne sanki bir Macar bilgini görevlendirilmiş oluyordu (Göneyi 469).

kitap mevcudunu çok tatmin edici şekilde artıramamıştı, fakat bilimsel materyal temin edilmesi sorununu bir köşeye atmış değildi. I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi nedeniyle, 1918 yılında faaliyetine son verilen İstanbul'daki Macar Bilimler Enstitüsü'nün kütüphanesi, muhafaza edilmesi için 1926'da Macar hükümeti tarafından Alman Arkeoloji Enstitüsü'ne devredilmişti. Aslında Macar Devleti'nin mülkiyetinde olan ve bin altmış iki adet nadide ciltten kurulu bu çok kıymetli kültür hazinesini (Nagy 32) müsadere edilmekten kurtaran kişi Halasi-Kun olmuştu. Onun ricası üzerine Din ve Millî Eğitim Bakanlığı, gerekli adımları atarak kütüphaneyi Türk Devleti'ne bağışlamıştı. Kütüphanenin neredeyse tamamı, etkinlik raporuna göre yaklaşık bin cilt kitap, seminer kütüphanesinin demirbaşına bu şekilde geçirilmişti (Göneyi 463, 472).

İki Halk Arasındaki İlişkilere Sunduğu Katkılar

1948 yılı, Macar İhtilali'nin yüzüncü yıldönümü olması nedeniyle, Macarlar açısından olduğu kadar Türkler için de tarihi öneme sahip bir yıldır. Bilindiği gibi, emperyalist Avusturya'ya ve Ruslara karşı verdiği özgürlük savaşının başarısızlığa uğramasından sonra Macar devlet adamı Lajos Kossuth ve maiyetindeki birçok asker, 1849'da Osmanlı Devleti'ne sığınmıştı. Burada onlara karşı gösterilen ilgi ve yardım, kendi halklarının kalbinde derin izler bırakmıştı. İki halk arasındaki dostluk duyguları, yüzyıllar sonra bu vesileyle yeniden yeşermeye başlamıştı (Çolak 373). Halasi-Kun, bu olguyu da göz önünde bulundurarak, Macar ulusal uyanışının sembol ismi için bir jübile programı hazırlamayı düşünmüştü. Bu çerçevede ilkin daha önce zikrettiğimiz Kossuth'un *Irataim az emigrációból* (Gurbet Yazılarım) adlı kitabını MEB klâsikler dizisinde yayımlatmayı amaçlamıştı. İkinci olarak mülteci devlet adamının Kütahya'da oturduğu evle ilgili olarak yakın dostlarından Koşay ile birlikte bir çalışma için kollarını sıvamıştı. 31 Mayıs 1947'de ülkesine gönderdiği etkinlik raporunda, evin hâlihazırdaki sahibinin burayı satmaya razı olduğunu anlatmış, kendi hükümeti tarafından satın alınması ve Türkiye'deki Anıtlar Yüksek Kurulu'nun kontrolüne devredilmesi durumunda, MEB'in tarihî evi restore etmeye hazır olduğunu bildirmişti. Burayı, Kossuth'un hatıralarının sergileneneceği ve Türk-Macar dostluğunun bir simgesi olacak küçük bir müzeye dönüştürmeyi plânlamıştı. Bu amaçla elindeki tüm dokümanları, evin fotoğraflarını, krokilerini ve diğer başka bilgileri de ülkesine yollamıştı (Göneyi 475). Onun bu önemli çalışması, uzun yıllar tozlu raflarda kalmış, ancak 1982'de gerçekleştirilmiştir.

Hungaroloji Enstitüsü, onun öncülüğünde sivil toplum örgütlenmesi bağlamında da katkılar sunmaya çalışmıştı. Bilim ve kültür alanında iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmiş olmasına karşın buna da büyük bir gereksinim duyulmuştu. Gerçi Macaristan'da kont Mihály Andrássy'nin başkanlığı altında Macar-Türk Derneği kuruluydu, ancak toplumda özel bir etkisinin olduğu pek söylenemezdi (Szabó 54). Halasi-Kun, Enstitü'nün öncülüğünde böyle bir derneğin Ankara'da da kurulmasını istemişti. Bu amaçla ilk adım olarak, Osmanlı'nın son zamanlarında ve Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllardan başlayarak Macaristan'a öğrenim için gitmiş olan Türklerin adlarını listelemiş ve bu kişiler yoluyla sosyal ilişkilerin kurumsal olarak inşa edilmesi sürecini başlatmıştı (Göneyi 465).¹² Birçoğu gibi, bu projesi de düşünce aşamasından öteye gidememiştir. Bu boşluğun doldurulması ve Türk-Macar Dostluk Derneği'nin kurulması için yaklaşık 45 yıl geçmesi gerekmiştir.

İki halk arasında dostluk bağlarının pekişmesine yönelik iki çalışmasını daha bu noktada önemli buluyoruz. Bilindiği gibi, savaş sırasında Alman ve Rus orduları Macaristan'da büyük bir yıkıma yol açmış ve sonucunda kıtlık baş göstermişti. Türk halkı, bu sıkıntılı dönemde Kızılay aracılığıyla yardım elini uzatmıştı (Çalık 37). Halasi-Kun da, 1944-45 yıllarında Enstitü başkanı sıfatıyla bu konuya eğilmiş ve onun çabası sonucu Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, buraya yapılacak 10 000 Türk lirası tutarındaki yardımın 20 000 liraya yükseltmesi direktifini vermişti (Göneyi 465). 3-5 Mayıs 1946 tarihlerinde ise üniversite öğrencileri ve Ankara'da ikamet eden Türk ve Macar sanatçılarla birlikte yardım geceleri düzenlemişti. Yoğun seyirci katılımının olduğu ve önemli miktarda gelirin sağlandığı bu geceye bizzat Başbakan Şükrü Saracoğlu, Millî Eğitim Bakanı ve bazı yüksek bürokratlar da katılmıştı. Halasi-Kun, ülkesi adına Ulus gazetesindeki bir yazısıyla Türk halkına ve başbakana şükranlarını sunmuştu (Göneyi 469).

DTCF'deki Görevinden Alınışı

Macaristan Din ve Millî Eğitim Bakanlığı bürokratlarının 13 Şubat 1947'de, Türkiye'nin Budapeşte büyükelçisi Agâh Aksel'e sunduğu ve kültürel ilişkilerin başlıca problemlerinin dile getirildiği Fransızca memorandumunda 1943 sonbaharından itibaren Enstitü'nün yöneticisi olan Halasi-Kun'dan takdirle ve

¹² Türkiye'de buna benzer, ancak daha özel bir örgütlenme, 1922'de merkezi İstanbul'da olan Macaristan Türk Mezunin Cemiyeti (tüzüklerindeki Macarca tabirle Magyar Iskolât Végzett Törökök Egyesülete) adlı bir dernek çatısı altında gerçekleşmişti. Amaç, Macar okullarından mezun olanlarla öğrenciler arasında yardımlaşmayı sağlamak, herkesin kendi meslek ve uzmanlığı dâhilinde araştırma ve incelemelerini ilerletmek, Türkiye'nin bilimsel, teknolojik ve ekonomik ilerlemesine yardımcı olmaktı (Gündüz 1102-1103).

övgüyle bahsediliyordu. İki ulus arasındaki ilişkilerin derinleştirilmesi konusunda dikkate şayan ve örnek oluşturacak işlere imza attığı ifade ediliyordu. Gerçekten de o dönemde dünyanın çeşitli yerlerinde faaliyetini sürdüren Macar bilim ve eğitim kuruluşları arasında en başarılı olanlardan biri kuşkusuz Ankara'dakiydi (Göneyi 471-472). Yine de kendisini bundan sonra zor günler bekliyordu.

1945'te Macaristan Yalta Anlaşması ile önce prensipte, savaşın bitiminde ise gerçek anlamda Sovyetler Birliği'nin çıkar dairesine girmişti. Stalin, bu ülkenin demokratik sistemde mi kendine bağlı kalacağına, yoksa içerideki komünistlerin yardımıyla burayı Sovyet modeline göre yeniden mi biçimlendirmek gerektiğine henüz karar vermiş değildi. Dolayısıyla, ülke bir yandan kademeli olarak proleter diktatörlüğe doğru sürüklenirken, koalisyon hükümetinin iş başında bulunduğu ve göreceli bir istikrarın olduğu geçiş dönemi söz konusuydu. 1947 Mayıs ayında ise komünist Dinnyés hükümeti icranın başına geçince, ülkenin yaklaşık yarım asırlık yazgısını belirleyecek bir makas değişikliği yaşanmıştı (Gergely 326-330). Birkaç yıllık geçiş dönemi boyunca Türk-Macar kültürel ve bilimsel iş birliği sahasında herhangi bir olumsuzluk hissedilmemişti. Halasi-Kun'un Türkiye'de düzenlemeyi tasarladığı jübile etkinliklerinin, Din ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından tepkiyle

karşılanmaması buna örnek teşkil eden olaylardan biriydi.¹³ Ancak rejim değişikliği, köklü ilişkilere ve bunun sürdürülmesi ve şekillenmesinde belirleyici bir rol üstlenen Macar hocaların hem özel, hem meslek hayatlarına oldukça negatif bir etki yapmıştı. Değişime etki eden faktör, yurtdışı temsilciliklerindeki birçok diplomatın yaptığı gibi, Ankara'daki büyükelçi B. Andaházy-Kasnya'nın da, yeni hükümete muhalefet etmesiydi. Hatta adı geçen büyükelçi, görevinden istifa eden ilk misyon şeflerinden biri olmuştu. Hungaroloji Enstitüsü'ndeki Macar kadrolarına gelince, o ana değin açıktan yeni sisteme karşı cephe aldıklarına dair somut bir belirtiyeye rastlanmamasına karşın (Szabó 60) yeni rejimin, bu kadrolar için özel bir tasarrufta bulunduğu tanık oluyoruz. Din ve Millî Eğitim Bakanı'nın, 26 Mart 1948 günü Dışişleri Bakanı'na gönderdiği yazıda da görüleceği gibi, Halasi-Kun'un ve Eckmann'ın görevlerini bırakarak kesin olarak ülkeye geri dönmesi emredilmişti. Bununla ilgili hazırlanan dosyada, niçin geri çağrıldıkları konusunda hiçbir gerekçe

¹³ İş birliğinin hâlâ normal seyrinde gittiğini gösteren bir başka olay, 1946 Kasımında, Macar Din ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın, İstanbul Üniversitesi'nde bir Macarca okutmanlığı veya bir kürsü kurulması için girişimlerde bulunmasıydı. Bakanlık, bunun için iki buçuk yıl Topkapı Sarayı Müzesi'nde çalışan ve üniversitede konferanslar veren tarihçi-arkeolog Géza Fehér'i, rektörlükle müzakere etmekle görevlendirmişti (Göneyi 472). Yeni rejim, 1948'den başlayarak Macar bağımsızlığının ve özgürlüğünün sembolü olan 1848 ihtilalinin kutlandığı günü, yani 15 Mart'ı itibarsızlaştırmaya çalışmıştır. 1951'de ise artık tatil günü olmaktan çıkarmıştır.

kayda geçirilmemişti. Dikkat çekici olan konu, karar aşamasında bakanlıktaki bürokratlar arasında konuyla ilgili görüş birliğinin bulunmayışıydı. Örneğin 6. Daire'deki yetkililer, Türklerle kurulmuş bulunan ve gelecekte de gereksinim duyulacak münasebetlerin, Macar dil ve tarih biliminin önemli bir temel taşıyı teşkil ettiğini vurgulamış ve atılacak bu adımın Türkiye ile ilişkilerin tasfiyesine yol açacağı yönünde kuşkularını dile getirmişlerdi. 10. Daire'nin buna verdiği cevapta ise gelecekte iki kişinin tekrar görevlendirileceği ve Profesör Németh'le bu isimler üzerinde uzlaşıldığı söylenmişti. Dosyanın raportörü ise misafir hocalara ait ödeneklerin başka amaçla kullanılmasının mümkün olmadığını vurgulayarak bu işin bilimsel ve kültürel ilişkilerin tasfiyesiyle sonuçlanacağını öngörmüştü. Yine de "Bakan'ın huzurunda gerekçelendirilen sebeplere dayanılarak" (Göneyi 478) yurda dönüş talimatı verilmişti. Öyle anlaşılıyor ki bu karar, hocaların kişisel dünya görüşlerinden ziyade, öncelikle uluslararası siyasi ve kültürel bloklaşmanın yaşandığı yeni konjonktürle ilgiliydi. Yerlerine yeni misafir öğretim üyelerinin atanmamış olması ve maalesef bu tavrın, gergin siyasi havanın nispeten yumuşamasına kadar, yani yaklaşık on beş yıl boyunca devam etmiş olması da bunu destekler mahiyettedir. İki ülke arasındaki bilimsel işbirliği, bu düzeyde bir süreliğine kesintiye uğramış olmasına karşın, her iki ülkenin bilim adamları, dostluk bağlarını canlı tutarak bunu aşmaya çalışmıştı (Kakuk 118-119).

Halasi-Kun, meslektaşıyla birlikte, komünist iktidara karşı olan düşüncelerini ancak bu olayın ardından ve net bir tutumla sergilemişti. Memleketindeki siyasi gelişmelerin elbette çok farkındaydı ve hem bunları hem de kendisi hakkındaki kararı protesto etmek amacıyla hükümetin emrine hayır yanıtını vermişti (Schütz 11-12). 1947-1948 yıllarında Demirperde'den Batı'ya sığınan birçok akademisyen ve aydın vatandaş gibi, kurulmakta olan totaliter rejimin gölgesi altında çalışmak ve onun bilim alanındaki icraatlarına ortak olmak istemediği aşikârdı (Szabó 60). Her iki hocanın bu başkaldıran davranışı, o günlerde Macar kamuoyunda yankı bulmuş; gazeteler, bu gelişmeye haberlerinde yer vermişti (Bodrogligeti).¹⁴

Ne tesadüftür ki neredeyse bu olayla eş zamanlı olarak Türkiye'de de kendisi adına talihsiz bir süreç yaşanıyordu. Halasi-Kun'un görev süresi, gerçi Bakanlar Kurulu'nun 31.01.1948 tarih ve 3/6962 nolu kararı ile 1 Ocak 1948 itibariyle bir

¹⁴ Kuvvetli bir Türk dostu ve Macar milliyetçisi olarak da tanınan Eckmann, komünist yönetimi protesto olarak 9 Nisan 1948'de Macaristan'daki resmi görevi olan lise öğretmenliğinden de istifa etmişti (Sertkaya 2). Vatandaşlıktan çıkarıldığı bilgisi ise doğru değildi (Bodrogligeti).

yıllığına uzatılmıştı (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi *BCA+, 1948: 115 89 15). Ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), 6 Temmuz 1948 tarihinde 5239 sayılı Ankara Üniversitesi Kuruluş Kadroları Hakkındaki Kanun'u çıkarmış ve bunun bir sonucu olarak DTCF'de görev yapan yabancı öğretim üyelerinden bazısının sözleşmesini, kadro karşılığı olan ödenekleri de keserek feshetmişti. Bunlar Sümeroloji'den Asuryolog Benno Landsberger, Hititoloji'den Hans Gustav Güterbock, Hindoloji'den Walter Ruben, Sinoloji'den Wolfram Eberhard ve Hungaroloji'den Halasi-Kun ve Eckmann'di (Hirsch, *Dünya Üniversiteleri ile...* 1096). Kanun aslında en çok Fakülte'de görev yapan üç Türk öğretim üyesini ilgilendiriyordu, zira iç siyasetteki yeni gelişmelerin de etkisi altında komünizm propagandası gerekçesiyle bu hocaların doldurduğu kadrolar askıya alınıyordu. Türk üniversiteleri tarihi yazıcılığında bu olayı, yabancı hocalarla ilgili uygulamaya ideolojik bağlamda eklemek bir alışkanlık olmuştur. Çoğu kez bu sonucu hareketin de, diğeri gibi siyasî bir "tasfiye" ve "temizlik harekâtı" niteliği taşıdığı ve 1936'daki kuruluş felsefesinin bu dönemdeki "ırkçı-milliyetçi"lerin görüşlerine uymadığından terk edildiği görüşü baskındır. Hatta bunda antisemitizm düşüncesinin payının var olduğu bile öne sürülmüştür (ör. Hirsch, *Anılarım: Kayzer Dönemi...* 369 ve Dölen 151, 163). Kanunun görüşüldüğü genel kurulda, bazı vekillerin Alman Landsberger ve Güterbock'a da, mevcut siyasî atmosfere koşut olarak aynı suçlamaları yönelttiği bir gerçek olmakla beraber, öne sürülen gerekçelerin tümü açısından bakarsak, geri kalan dört hocanın durumu tartışmaya açık hale gelmektedir. Zira onlar hakkında herhangi siyasî bir suçlama söz konusu olmadığı gibi, hiçbiri Yahudi kimliği de taşıymıyordu. Halasi-Kun özeline değinirsek, genellikle Türkiye'de sanıldığı¹⁵ aksine Almanya'dan Türkiye'ye sığınan Nazizm karşıtları gibi, kendisi o tarihe değin mülteci kategorisinde de olmamıştı. Onun böyle bir konuma düşmesi, daha önce anlatıldığı üzere, hükümetine karşı sergilediği komünizm karşıtı duruşunun dolaylı ve yeni bir sonucu sayılırdı.

O günkü tek parti iktidarı, tıpkı üç Türk öğretim üyesine yaptığı gibi, siyasî tartışmaların içinde yer alan iki Alman profesörüne görevden el çektirmek olanağına sahipken yukarıdaki durum nasıl açıklanabilir? Bizce asıl neden bu kürsülerin, Fakülte'nin kurulmasını gerektiren düşünce ve ideallere nasıl hizmet ettiklerinin layıkıyla anlaşılammış ve Atatürk dönemi bilim ve kültür politikasından artık uzaklaşmış olmasıdır. Genel kuruldan önce TBMM'nin çeşitli komisyonlarında kanun için hazırlanan raporların, bu bağlamda ipuçları verdiği kanısındayız.

¹⁵ Dölen dışında Çelebi de, DTCF'deki adı geçen yabancı hocaların hepsini, mülteci öğretim üyesi konumundaymış gibi göstermektedir (269).

Örneğin 3 Mayıs 1948 tarihinde Millî Eğitim Komisyonunca yazılan raporda, aslında doğrudan hocaların görevden alınmasından hiç söz edilmediğini, sadece temsil ettikleri kürsülerin hedef tahtasına oturtulduğunu görebiliriz. Raportör milletvekilleri, dil disiplinlerini özel olarak ele almışlar ve kendilerince bunları sınıflandırmışlardı. “Birinci derecede önemli görülen dil kollarında” yüksek ücretli yabancı uzmanların çalışma sürelerinin uzatılıp bir miktar özveride bulunulabileceğini vurgulamışlardı. Ancak “tâli [ikincil] mahiyette olan, pek az veya hiç talebesi bulunmayan Sinoloji, Hindoloji, Sümeroloji, Hungaroloji, Hititoloji gibi dersler için tesislerinden itibaren on üç yıl geçtiği halde hâlâ yabancı uzman kullanılmasına devam edilmesi israf mahiyetindedir” diye görüş bildirmişlerdi. Devamında, DTCF dekanının ve rektör vekilinin komisyona verdiği bilgileri de dikkate alarak bu alanlarda artık Türk elemanların yetişmiş bulunduğunu, uzmanlığını bitirmiş olanların öğretim hayatında görevlendirilmesinin büyük güçlükler gösterdiğini belirtmişlerdi. Buna karşın asıl niyetlerinin farklı olduğunu, izleyen cümlede açıkça itiraf etmişlerdi. Kanaatlerine göre bu bilim dallarının artık bağımsız enstitüler halinde sürdürülmesine gerek kalmadığı ortadaydı (Hirsch, *Dünya Üniversiteleri ile...* 1113-1114). Bir sonraki aşama olan Bütçe Komisyonu ise sadece yabancı öğretim üyelerinin ödeneklerinin kaldırılmasını onamış, ancak “millî tarihimiz araştırmalarına lüzumlu birer müessese olmaları itibariyle” bu enstitülerin, yetişmiş öğrenciler üzerinde çalışmak suretiyle daha tutumlu şekilde devam etmesine karar vermişti (Hirsch, *Dünya Üniversiteleri ile...* 1115-1117). Böylece önceki komisyonun kararı, göreceli olarak yumuşatılmıştı. 5-6 Temmuz 1948 günü genel kuruldaki kanun görüşmelerinde ise MEB Komisyonu raporunun mimarı Dr. Fahri Kurtuluş başta olmak üzere bazı milletvekillerine göre bütün bu kürsüler, Türk tarihinin belge ve metinlerle aydınlatılması amacıyla Atatürk tarafından kurulan DTCF’nin beklentilerine ve talep ettiği hizmetlere güya hiç karşılık verememişti. Başındaki yabancı hocalar, bilim adamı yetiştiremedikleri gibi doyurucu nitelikte eserler ve Türkçe ders kitapları yazamamıştı. Keza ulusal kültür, hayat ve ülküyü geliştirecek herhangi bir etkinlikte bulunmamıştı (Hirsch, *Dünya Üniversiteleri ile...* 1138). Görüşmelerde, kanunun bilim hayatımızda yaratacağı olumsuzluklardan kaygı duyup karşı çıkanlar da vardı. Örneğin Tokat milletvekili R. Ahmet Serengil, adı geçen beş bilgi kolunun ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunun ve bunların dünyanın pek çok gelişmiş üniversitesinde bile yer almadığının altını çizerek, kanunun bilim hayatımıza vuracağı darbeye, elbette boşuna dikkat çekmişti (Hirsch, *Dünya Üniversiteleri ile...* 1184-1185).

Türk üniversiteleri tarihine dair bazı çalışmalarda, kanunun Halasi-Kun için uygulanmadığı, onun yerine olaylarda hiç adı geçmeyen Klâsik Filoloji profesörü Georg Rohde'nin görevine son verildiği, bize göre hatalı biçimde iddia edilmektedir (ör. Dölen 151). Keza bu iddia ortaya atılırken Macar hocanın "tasfiye edilenler" arasında gösterilmesi de başlı başına bir çelişkiye işaret etmektedir (Dölen 158-159, 161). Oysa 20.04.1949 tarih ve 3/9111 nolu Bakanlar Kurulu'nun, 1949 yılında DTCF'de çalıştırılmasına izin verilen profesörleri sıraladığı listede Halasi-Kun'un adına rastlayamadığımız gerçeği bir yana, Rohde'nin süresinin uzatıldığına dahi tanık oluyoruz (BCA, 1949: 119 30 12). Bu gerçeği destekleyen başka olgular da bulunuyor. Örneğin aynı kanundan etkilenen, Hungaroloji'nin yabancı lektör kadrosundaki Eckmann da 15 Ekim 1948'de artık görevinden ayrılmış (Sertkaya 2)¹⁶, yaklaşık aynı tarihlerden 1951'e kadar kürsüde öğretim görevlisi ve yönetici olarak ilk mezunlardan sadece Dr. Şerif Baştav çalışmıştır (Kuşçu 73; Kakuk 119).

Sonuçta hedef seçilen filoloji kürsüleri belki kapatılmaktan kurtulmuşlardı, fakat bundan sonra Ruben'in haricinde, Fakülte'de çalışma olanağı ellerinden alınan hocalar, meslek hayatlarına devam edebilmek amacıyla, ABD'deki prestijli üniversitelerden gelen davetleri kabul etmek zorunda kalmışlar ve Türkiye'den ayrılmaya başlamışlardı.

Bu uygulama, Türkiye'deki bilim çevrelerinde derin bir üzüntü yaratmıştı ve geri adım atılması için belli ki bazı çabalar olmuş, ancak herhangi bir yararı olmamıştı. TTK Başkanı İğdemir'in, 27 Temmuz 1948 günü Cumhuriyet gazetesinde çıkan oldukça geniş makalesinde, bu konuyu kamuoyu ile paylaşması en çarpıcı örnekti. Kendisi yaşanan gelişmeleri şu cümleyle özetlemişti: "Bazı enstitü ve kürsülerin başında bulunan milletlerarası şöhret sahibi yabancı profesörleri fakülte tedris heyeti dışında bırakan karar, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni felce uğratmış bulunuyor." (İğdemir 75). İğdemir, adı geçen her bir bilim adamının akademik kimliğini ve bilimsel katkılarını çeşitli yönleriyle anlattıktan başka, onları kaybetmenin, ABD'yi kastederek "âlim ve mütehassıs avcılığı"na çıkanların eline bırakmanın büyük bir ziyan olduğunu yazmıştı. Ona göre o sıralarda henüz ülkeden ayrılmamış profesörlerden hiç olmazsa ikisini kurtarmak, yapılan yanlış bir ölçüde telâfi edebilecekti (İğdemir 79, 81).

¹⁶ Eckmann, Bakanlar Kurulu'nun 25.01.1952 tarih ve 3/14352 nolu kararıyla İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde okutman kadrosuna atanmıştı (BCA, 1952:128 7 3). 1961'de ise ABD'ye yerleşmiş ve California Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri Bölümü'nde çalışmaya başlamıştır (Bodrogligeti).

Halasi-Kun, bu iki talihsiz olayın ardından ne ülkesine dönebilmiş, ne de bazı soydaş bilim adamları gibi batıya ilticayı düşünmüş, aksine üç yıl daha Ankara'da kalmıştır. Yine de bu süreçte neler yaptığına dair elimizde ancak dağınık ve dolaylı bazı veriler bulunuyor.

ABD'ye Yerleşmesi ve Türkiye İle Bağlantıları

II. Dünya Savaşı öncesi dönemde, kabaca söylersek 1920-1945 yılları arasında, Osmanlı ve modern Türkiye ile ilgili olarak Kuzey Amerikalı bilim adamlarınca birkaç önemli inceleme yapılmış olsa bile, Türk dünyası üzerine sistematik çalışmaların olduğu pek söylenemezdi. Çok az sayıdaki kitap ve doktora tezi, daha ziyade Türkiye'de araştırma yapan veya buradaki özel Amerikan kolejlerinde eğitim veren kişilerin elinden çıkmıştı. Amerika'da bu alanda çalışma yapan ilk akademik merkezler 1950'lerin başında kurulmuştu ve bunlar o yıllarda henüz adeta emekleme evresindeydi. Bu kurumlar, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden buraya gidenler kadar, Türk ve içlerinde Türkiye'den göç edenlerin de bulunduğu yabancı akademisyenlere çok şey borçluydu. Çünkü sözü geçenlerin nitelik ve nicelik bakımından sundukları katkılarla, müteakip birkaç on yıl içinde inanılmaz bir gelişim göstermişlerdi (Reed 15-21). Ancak içlerinde New York'taki Columbia Üniversitesi'nin daha özel bir konuma sahip olduğunu ve temayüz ettiğini belirtmeliyiz. Bu üniversite II. Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra başlıca hedefini, bölge araştırmaları alanında uzmanlaşmak olarak tayin etmişti. İleride ABD başkanı seçilecek olan Dwight D. Eisenhower'ın üniversitenin mütevelli heyeti başkanlığı sırasında (1948-1952) konuya ayrıca bir özen gösterilmişti. Öncelikle bu iş için School of International Affairs kurulmuş ve dekanlığını da ünlü siyaset bilimci T. Wallace Schuyler üstlenmişti. 1950'lerin başında okulun bünyesinde ayrıca Near and Middle Eastern Institute ve bunun alt birimleri olarak ise İsrail, İran ve Pakistan araştırma merkezlerinin açılması düşünülmüştü (Riedel). Türklük araştırmaları merkezi ise ABD'deki benzer programların öncülerinden biri olacaktı. Schuyler, 7 Mart 1952 tarihli bir Amerikan gazetesine verdiği röportajdan öğrendiğimize göre, misafir öğretim üyesi sıfatıyla adı geçen enstitüyü ve merkezi kurması, ayrıca buraya Türk kültürünün çeşitli konularında yetkin bilim adamlarını üniversiteye getirmesi için Macar hocaya bir teklifte bulunmuş ve muhatabından kabul yanıtını almıştı ("Turkish Government to Back CU"). Sözü edilen kondağın, 1951 yılı sonunda aslında Schuyler'in bir ara Ankara'yı ziyaret ettiği sırada kurulmuş olduğunu biliyoruz (Söylemez 601). Ancak bu ikili anlaşmanın perde arkasında, o tarihlerde artık Türk Dışişleri Bakanlığı makamında

oturan ünlü Türkolog M. Fuad Köprülü'nün olduğunu rahatlıkla iddia edebiliriz. Kendisi, Center for Turkish Studies'in kurulması sürecinde sadece manevî destek vermekle kalmamış, bir öğretim üyesi kadrosuna karşılık olarak Columbia Üniversitesi'ne, Türk hükümetinin yıllık 25 000 dolar finansal yardımda bulunacağını da taahhüt etmişti ("Turkish Government to Back CU").¹⁷ Halasi-Kun, eski öğrencilerinden birinin belirttiği gibi, Köprülü sayesinde, Türk resmî makamları tarafından gönderilen ve desteklenen ABD'deki ilk Türkolog olma unvanını bu şekilde kazanmıştı ("Uli Schamiloglu").

Macar profesörün, gerek Ankara yıllarında, gerekse ABD'deki yaşamı boyunca Köprülü ile yakın bir meslekî ve dostluk ilişkisinin olduğu anlaşılıyor. Bunun geri plânında, herhalde Köprülü'nün Macar akademik çevreleriyle olan köklü ve sıkı ilişkilerinin olması yatıyordu. Ayrıca kendisi, tıpkı Koşay gibi, Macarlar hakkındaki bilgisiyle Türk tarih tezinin inşası ve Türkiye'de Hungaroloji'nin kurulması konusunda zamanında Atatürk'ün dikkatini çekmiş bir bilgindi.¹⁸ Halasi-Kun'un, Eren ile birlikte 1950 yılında, *Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar Dergisi*'nin 1. cildini, altmışıncı doğum yılı olması münasebetiyle Köprülü'ye armağan olarak yayımlamış olması, bu bağın bir nişânesi gibi duruyor. ABD'ye yerleştikten sonra bile bu bağ kopmamıştı. 1960 ihtilâlinde yargılanan, "dünya çapında meşhur, doğruluğu inkâr götürmez, devlet idaresinde mahir, (...) şerefli arkadaşları" olan Köprülü'ye destek vermek amacıyla Millî Birlik Komitesi başkanı Cemal Gürsel'e ve ulusal basında yayınlanmak üzere gazetelere telgraf çeken dokuz ABD'li profesörün arasında kendisinin de adı geçiyordu. Yine Köprülü'nün 1945-1950 yılları arasında çeşitli gazetelerde yayımlanmış siyasi içerikli bütün yazılarını, 1964 yılında *On the Way to Democracy* adlı kitapta toplamış ve yeni üniversitesinin bir yayını olarak okuyuculara sunmuştu (Uzman 187, 189). Sanıyoruz, tüm bunlar saygısını göstermekten başka, sıkıntılı Ankara günlerinde kendisine destek veren Köprülü'ye vefa borcunu ödemek anlamına geliyordu.

¹⁷ Adı geçen enstitünün en büyük bağışçısı Ford Foundation idi. Ayrıca ilgili ülkelerin hükümetleri ve Filistin'de bulunan Jewish Agency de bu araştırma merkezlerine destekte bulunmuşlardı (McCaughey 370; Schütz 12). Türk Hükümeti'nin bağışları ise kalıcı olmamış, sadece bir başlangıç desteği olarak kalmıştı ("Uli Schamiloglu").

¹⁸ Köprülü, ilkin 1938'de Macaristan'da doğu çalışmalarıyla bilinen Körösi Csoma Cemiyeti'nin, 1939'da ise Macar Bilimler Akademisi'nin şeref üyeliğine seçilmişti (Kakuk 123).

Bundan sonra dahi Türkiye ile olan ilişkilerinin akademik düzeyde devam ettiğine tanık oluyoruz. Bunu sağlayan en önemli gelişme, ABD Hükümeti'nin 1960'lı yıllarda, sınırları dışında yeni bilim ve kültür merkezleri kurma faaliyetlerine girişmesiydi. Bu, kültürel diplomasi stratejisi doğrultusunda atılmış bir adımdı ve kendi üniversitelerinde çalışan, öte yandan ilgili bölgeleri yakından tanıyan akademisyenler söz konusu organizasyonda başrolü oynamışlardı. Türkiye de kaçınılmaz olarak buraya dâhil edilmişti. Gerçi Türkiye'de Amerikan Arkeoloji Enstitüsü, uzun zamandır etkinliğini sürdürüyordu, fakat hedef için yetersiz görünüyordu. 1963 yılına gelindiğinde, bu enstitünün dışında, kütüphane, yurt ve danışma merkezlerini de içine alacak ikinci bir araştırma merkezinin daha oluşturulmasına karar verilmişti. Amerikan İlmî Araştırmalar Enstitüsü (American Research Institute in Turkey) adıyla bilinen bu kurumun amacı, sosyal ve beşerî bilimlerin her alanında yürütülen lisansüstü tez çalışmalarını, Bizantinoloji ve arkeolojinin yanı sıra özellikle eski, orta ve yeni zaman Türk tarihine dair araştırmaları desteklemektir. Yakın Doğu'nun stratejik önem taşıyan bazı merkezlerinde de benzerleri açılmış bulunmakla beraber, onlara nazaran yapılanma bakımından kısmen değişiklik gösteriyordu. İlk önce İstanbul şubesi açılmıştı. Elbette bunun birincil nedeni şehrin, Osmanlı arşivlerine ve diğer tarihsel kaynaklara sahip olmasıydı. İkinci şubesi ise bundan sadece birkaç ay sonra Ankara'da, temsilî büro olarak hizmete girmişti. Bugün dahi çalışmalarına devam eden ve uluslararası Türkoloji'nin önemli işliklerinden biri kabul edilen bu enstitünün kurulmasına önyak olan kişi Halasi-Kun'du. Kuruculuğun yanı sıra buranın ilk başkanı unvanını da o almıştı. Kendisi 1963-1968 yılları arasında iki ülke arasında bir köprü olarak bu görevini başarıyla yürütmüş (Luke ve Kersel 32-33), daha sonra bayrağı, bir zamanlar kendisiyle birlikte DTCF'de görev yapmış ve aynı yazgıyı paylaşmış olan Güterbock'a devretmişti (Reiner 295).

Ankara'da olduğu gibi, onun teşkilâtçı ruhu, Columbia'da da kendisini fazlasıyla hissettirmişti. Bunu, orada kurduğu bilimsel yayın organlarının sayısı ve kalitesiyle de anlamak mümkündür. Center for Turkish Studies'in uzun yıllar (1953-1982) kurucu direktörlüğünü yaparken, *Publications in Near and Middle East Studies* dizisini (1962-1972), *Near and Middle East Monographs*'ı (1972-1991), İncılık ile birlikte *Archivum Ottomanicum*'u (1969-1991) ve öğrencisi Peter Golden ile birlikte ise *Archivum Eurasiae Medii Aevi* (1975-1991) adlı dergileri örgütlemiş ve bunların editörlüklerini yapmıştı. Bunlar zamanla uluslararası Türkoloji'nin en saygın ve yetkin süreli yayınları arasına girmeyi başarmıştır.

ABD’de ürettiği ve Macar ana tarihi ve bozkır tarihiyle meşgul olduğu çok sayıdaki bilimsel eser, onun Budapeşte’deki Türkoloji ekolünün manevî mirasına harfiyen sadık kaldığını gösteriyor. Ankara’dayken topladığı, Güneydoğu Macaristan’a ve kendi köklerinin uzandığı Kiskunság (Küçük Kuman Yurdu) bölgesine ait mufassal tahrir defterlerine özellikle odaklanmıştı. Yazdığı birçok makale, adı geçen sahaların yer adlarına ve demografisine ilişkin olarak orijinal görüşler getirmişti. Örneğin bu incelemelerinde Türkçe kaynakların, 16-17. yüzyıldaki Türk egemenliğinin tarihini aydınlatmakla kalmadığına, aynı zamanda Orta Çağ Macar arşiv malzemesinin kimi boşluklarını doldurabileceğine de işaret edişi, başlı başına bir yenilikti. Yeni üniversitesinde Osmanlı-Türk ve Orta Asya tarihi konusunda, birkaçına bizim de değindiğimiz dünya çapında ünlü, çok sayıda öğrenci yetiştirmiş olması, onun hocalık vasıflarının da elle tutulur delilleridir.

1960’lara gelindiğinde Columbia Üniversitesi’nin, Ortadoğu ve Türkiye çalışmaları yürüten ABD’deki başat üç merkezden biri haline gelmesi (Bayerle 149), sanırım onun yüksek performansını özetlemeye yeter görünüyor.

Macar Bilimler Akademisi, 1988’de yani ülkenin yüzünü Batı’ya çevirmeye başladığı bir dönemde onu şeref üyeliğine seçmiş ve ölümünden kısa bir süre önce Macarların kendisine olan manevî borcunu bu şekilde ödemiştir.

Sonuç

Anlatılanlar ışığında Halasi-Kun’un DTCF’nin kuruluş ilkelerine tam anlamıyla uygun hareket ettiğini, gerek yeni bir bilim dalının Türkiye’de kök salması, gerekse Türklük bilgisinin gelişmesi için özveriyle ve şevkle çalıştığını söyleyebiliriz. Elbette ulusal kültürünü yurt dışında tanıtmak ve iki halkı birbirine yakınlaştırmak konusunda da büyük bir duyarlılıkla uğraş vermişti. Ne var ki bir yandan dünya siyasetinde yaşanan kutuplaşma ve ülkesinin Demirperde’nin gerisinde kalması, diğer yandan Türkiye’de bu bilim dalının gereksiz, deyim yerindeyse “lüks” gibi görülmesi nedeniyle Enstitü’deki görevine son verilmişti. Bu olayın birtakım olumsuzluklara yol açtığını söyleyebiliriz. Öncelikle Hungaroloji öğrencileri, Eckmann’ı da dahil edersek ana dili Macarca olan uzmanların derslerinden, uzun bir süre mahrum kalmıştır. 1951’ e kadar Enstitü’deki yükü tek başına çeken Baştav’ın bu tarihten sonra Orta Çağ Tarihi doçenti olarak atanmasıyla da, eğitim-öğretim yaklaşık yedi yıl süreyle durdurulmuştur (Kuşçu 21). Türklük bilimi çalışmaları için de elzem sayılacak bilimsel kitap ve dergi ile Macarca öğretimine yönelik sözlük, gramer kitabı gibi Enstitü’deki yayın etkinliklerinin devam ettirilemediği de bilinmektedir. MEB ile yürütülen Macar

klâsiklerinin ve bilim eserlerinin tercümesi işi sona ermiş, kendisinden sonraki bazı kişisel gayretlerle birkaç eser Türkçeye kazandırılabilmişti. Tahrir defterlerinin ulusal bir program çerçevesinde yayımlanması ve Osmanlı-Türk tarihinin buna göre yeniden ele alınması fikri son derece özgündü. Elde ettiğimiz bulgular doğrultusunda, Enstitü'deki hizmetler konusunda TBMM'de yapılan suçlamaların, en azından onun yöneticiliği dönemi için dayanaktan yoksun ve haksız olduğunu söyleyebiliriz. Kanaatimize göre ülkeden ayrılmak zorunda kalışı, Türk bilim tarihi açısından olağanüstü önemli bir şey ifade etmekteydi. Macaristan'da uzun bir geçmişe sahip Türkoloji'nin bilgi birikimi ve özellikle ona altın devrini yaşatan Németh'in yarattığı bilimsel gelenek ile Fekete ekolü Türkiye üzerinden okyanusun ötesine, bu çok donanımlı bilim adamı aracılığıyla adeta transfer edilmiş ve orada temsil edilmeye başlamıştı. Dünya düzeninin yeniden biçimlendiği, ABD'nin yurtsuz kalan bilim adamlarına ve alanında uzman kişilere kucak açarak, onları ülkesine getirttiği ve onlar marifetiyle bilim ve düşünce merkezleri oluşturma çabasında olduğu bir sırada, yaşanan bu gelişmelerin Türkiye için büyük bir talihsizlik olduğu ortadadır.

KAYNAKÇA

- Ágoston, Gábor. "Karcag és a magyar turkológia." *Jászkunság* 39.5 (1993): 38-45.
- Arıkan, Zeki. "Tapu-Tahrir Defterleri Yayınıyla İlgili Bir Tasarı." *Osmanlı Araştırmaları* 13 (1993): 69-74.
- Bartha, Júlia. *Fogyó Hold. Tanulmányok a török népi kultúráról*. Folklór és Etnográfia 95, ed. Ujváry Zoltán. Debrecen: KLTE, 1997.
- Baştav, Şerif. "Türk Kültürüne Hizmet Eden Macar Türkologlar." *2023* (15 Haziran 2006): 5-13.
- Bayerle, Gustav. "Tibor Halasi-Kun 1914-1991." *Turkish Studies Association Bulletin* 17.2 (1993): 147-157.
- Bodrogligeti, András. "Eckmann, János (1905-1971). A Hungarian Professor of Chaghatay." *Encyclopædia Iranica*. Web. 28 Temmuz 2016.
- Çalik, Fatma. "Soğuk Savaş Döneminde Türkiye-Macaristan İlişkileri." *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 4.2 (2015): 33-60.
- Çelebi, Nilgün. "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Mülteci Profesörler." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 43.1 (2003): 259-272.
- Çolak, Melek. "Atatürk, Macarlar ve Türk Tarih Tezi." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 27 (2010): 371-402.

- Dölen, Emre. *Türkiye Üniversite Tarihi. Özerk Üniversite Dönemi (1946-1961)*. 5. cilt. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2010.
- Elbir, Bilal, ve Ömer Karakaş. "Cumhuriyet Dönemi Türk Kültür ve Edebiyatında Hümanizmin Etkileri." *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2.4 (2007): 381-392.
- Eren, Hasan. "Halasi-Kun, Tibor." *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15. cilt. İstanbul, 1997. 230.
- Fekete, Lajos. "Türk Vergi Tahrirleri." Çev. S. Karatay. *Bellekten* 11.42 (1947): 299-328.
- . "Osmanlı Türkleri ve Macarlar 1366-1699." *Bellekten* 13.52 (1949): 663-743.
- Gergely, András. "Magyarország története." *A magyarságtudomány kézikönyve*. Ed. László Kósa. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991. 165-356.
- Gündüz, Mustafa. "II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet Dönemi, Eğitim ve Öğrenci Dernekleri (I)." *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5.2 (2010): 1088-1120.
- Güngörmüş, Naciye. "Hungarológia Törökországban." *Hungarologische Beiträge* 4. Eds. László Keresztes, J. Leskinen ve S. Maticsák. Jvaskylä: Kopi-Jyvä, 1995. 23-34.
- Hirsch, Ernst. *Dünya Üniversiteleri ile Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi*. 2. cilt. Ankara: Ankara Üniversitesi, 1998.
- . *Anılarım: Kayzer Dönemi Weimar Cumhuriyeti Atatürk Ülkesi*. Çev. F. Suphi, Ankara: TÜBİTAK, 2000.
- İğdemir, Uluğ. *Yılların İçinden: Makaleler, Anılar, İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976.
- İnalçık, Halil. *Hicrî 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*. 2. basım. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Kakuk, Zsuzsa. "Az ankarai hungarológiai intézet története." *Keletkutató* Tavaszi (1990): 116-125.
- Koşay, Hamit Zübeyr. "Gyula Németh, 2 Kasım 1890-25 Aralık 1976." *Bellekten* 41(1977): 177-187.
- Kuşçu, Ayşe D. "Portre: Prof. Dr. Mekki Şerif Baştav." *Türk Yurdu* 30. 280 (2010): 71-74.

- Luke, Christina ve Morag M. Kersel. *US Cultural Diplomacy and Archeology. Soft Power, Hard Heritage*. New York: Routledge, 2013.
- McCaughey, Robert A. *Stand, Columbia: A History of Columbia University in the City of New York 1754-2004*. New York: Columbia University Press, 2003.
- McGowan, Bruce. *Sirem Sancağı Mufassal Defteri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983.
- Nagy, Norbert. *A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet története (1916-1918)*. Balkán Füzetek 7. ed. Péter Reményi. Pécs: PTE TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, 2010.
- Önen, Nizam. *Turanlı Hareketler: Macaristan ve Türkiye (1910-1944)*. Doktora Tezi. Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Ötüken, Adnan. "Türkiye'de Kütüphanecilik Öğretiminin Tarihçesi." *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni* 6. 1-2 (1957): 1-35.
- Pallag, Zoltán. "1940 júniusában, amikor a németek elfoglalták Párizst, egy darab papíron firkálva kitaláltam Közép-Euráziát." *Magyar Tudomány* 167.7 (2005): 883-895.
- Reed, Howard A. "Perspectives on the Evolution of Turkish Studies in North America since 1946." *The Middle East Journal* 51.1 (1997): 14-31.
- Reiner, Erica. "Hans Gustav Güterbock." *Proceedings of the American Philosophical Society* 146.3 (2002): 291-296.
- Riedel, Dagmar A. "Middle Eastern and Islamic Studies at Columbia University, 1886-1959." *Islamic Books*. Web. 1 Ağustos 2015.
- Sárközy, Péter. "Hungarológia nálunk és más nemzeteknél." *Hitel* 25.6 (2012): 77-89.
- Schütz, Ödön. "In memoriam Tibor Halasi-Kun (Jan. 19, 1914-Oct. 19, 1991)." *Archivum Ottomanicum* 13 (1993/1994): 7-17.
- Sertkaya, Fikri. "János Eckmann (21.VIII.1905-22.XI.1971)." *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 21 (1973): 1-12.
- Sinor, Denis. "Tibor Halasi-Kun. A Personal Memoir." *Archivum Ottomanicum* 13 (1993/1994): 31-42.

Söylemez, Orhan. "Türkolog Tibor Halasi-Kun (1914-1991) 77 Yaşında Vefat Etti." *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi* 8 (1997): 601-602.

Szabó, József N. "Magyar-török kulturális kapcsolatok a második világháborút követően." *Világtörténet* 26.Tavaszy-nyár (2004): 53-61.

Tasnádi, Edit. "A magyar irodalom Törökországban", *Hungarológia* 7. Eds. R. Abody, R. Hegedüs, Z. Körösi and L. Tarnói. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ, 1995, 88-92.

Tercüme Dergisi. 7.41-42 (1947).

The Library of Congress. *Books and Pamphlets. Catalog of Copyright Entries: Third Series*. Washington, 1972.

"Turkish Government to Back CU Middle Eastern Center." *Columbia Daily Spectator* 7 March 1952: 1. Web. 28.07.2016.

Ujváry, Gábor. "A magyar kulturális külpolitika és a külföldi magyar tanszékek, lektorátusok. Történeti áttekintés." *Spectrum Hungarologicum* 7. Eds. Kristóf Fenyvesi and T. Lahdelma. Jyväskylä-Pécs: University of Jyväskylä, 2013. 21-40.

"Uli Schamiloglu." *Yeni Türkiye*. 2013. Web. 28 Temmuz 2016.

Uzman, Nasrullah. "İktidardan Muhalefete M. Fuad Köprülü'nün Siyasi Mücadelesi (1956-1966)." *Gazi Akademik Bakış* 7.3 (2013): 185-208.

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi *BCA+. 31.01.1948: 30 18 1 2, 115 89 15.; 20.04.1949: 30 18 1 2, 119 30 12.; 25.01.1952: 30 18 1 2, 128 7 3.

Gönyei, Antal. *Dokumentumok Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetéből (1945-1948). Források a magyar népi demokrácia történetéhez*. Budapest: Téka Könyvkiadó, 1988.